

Českobrodsko. Majetkové proměny a osídlení jednoho regionu (13.–14. století)

David Trojan

ČESKÝ BROD REGION. PROPERTY TRANSFORMATIONS AND THE SETTLEMENT OF A REGION (13TH–14TH CENTURIES)

This study is focused on the development of the settlement and property structures of the Český Brod region between the medieval transformation and the end of the Hussite uprisings. It depicts the old settlement area and the diverse mosaic of the founding power groups — the local minor nobility, the Prague (arch)diocese, other ecclesiastical institutions, Prague burghers and the marginal influence of the king and his towns.

KEYWORDS:

settlement; Český Brod region; Český Brod; medieval Prague area; assets of the Prague (arch)-diocese

Předkládaný nástin vývoje osídlení a hospodářských tendencí českobrodského regionu si neklade za cíl být vyčerpávajícím přehledem všech pramenných zmínek a jiných poznatků, ale spíše je míněn jako zevrubný přehled postupu a proměny jednotlivých níže nastíněných trendů. Řada z nich by zasloužila samostatnou pozornost, potažmo jim je již věnována.¹

Vymezení regionu Českobrodsko zde vychází předně z jeho polohy v rámci *starého sídelního území* s hlubokou sídelní kontinuitou² a z regionálně-komparativního potenciálu.³ Vzhledem k absenci přirozených hranic se pro každou zkoumanou otázku mírně liší; nejširším základem budiž 64 lokalit, známých k roku 1436/1437. Časové vymezení je odvislé zejména od stavu pramenné základny.

Vcelku rovinnatý charakter (200–250 m n. m.) severní části regionu se k jihu postupně zdvihá (Hradešín 399 m, Lipská hora 369 m) a přechází v lesnaté Černokostecko. Z geologické charakteristiky vyplývá rovněž absence nerostných surovin, snad vyjma místně těženého stavebního kamene. Pás úrodných půd v severní části

- 1 Studie vychází z bakalářské práce *Vývoj středověkého osídlení Českobrodsko do roku 1437*, jež vznikla v roce 2019 v rámci semináře *Dějiny středověkého osídlení na FF UK v Praze*. Jeho vedoucím — prof. J. Žemličkovi a prof. J. Klápště — i kolegům jsem vděčen za podnětné připomínky. Studie dále využila databázi *Czech Medieval Sources online*, kterou poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ podporovaná MŠMT ČR (projekt č. LM2018101).
- 2 Jaroslav KUDRNÁČ, *K vývoji slovanského osídlení v Klučově a v Pošembeří na Českobrodsku v 6.–9. století*, *Archeologie ve středních Čechách* 6, 2002, č. 2, s. 441–491; Vladimír ŠMILAUER, *Osídlení Čech ve světle místních jmen*, Praha 2015, *passim*.
- 3 David KALHOUS, *Od Libice ke Kolínu*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 13, 2010, č. 2, s. 7–58 (I. část) a 14, 2011, č. 1, s. 7–70 (II. část); Jan KLÁPŠTĚ, *Středověké osídlení Černokostecka*, *Památky archeologické* 69, 1978, s. 423–475; Tomáš KLÍR, *Osídlení zemědělsky marginálních půd v mladším středověku a raném novověku*, Praha 2008.

odpovídá II.–IV. třídě tereziánského katastru, okrajové jižní oblasti V. třídě, analogicky předpokládám jejich středověkou kvalitu odpovídající i torzovitým pramenům.⁴

Vzhledem ke starým, ale drobným klášterním majetkům lze torzovité zprávy zachytit již v průběhu 11. a šířeji ve 12. století. Přestože první zmínky k většině lokalit, především neklášterních majetků, se vztahují spíše k 13. a počátku 14. století, je nutné jejich stáří často posunout minimálně o jednotky století, v řadě případů je kontinuita značná. Někde mohou být němým svědkem archeologické situace a nejstarší kostely, jinde tak lze soudit ze situací, v nichž jsou tyto zmiňovány.⁵

Dějiny osídlení vycházejí z řady pramenných okruhů. Jednak to jsou písemné prameny — vedle běžných listin, aktů a deskových zápisů také prameny (arci)biskupské kanceláře — jak pro rekonstrukci farní sítě, tak pro *brodský distrikt*. Základní orientaci umožňuje monumentální patnáctý díl Sedláčkových *Hradů*, o němž se lze opřít při sledování vladyckých rodů. Ojedinelé zmínky a souvislosti poskytují i prameny narativní. Podstatné jsou rovněž poznatky archeologie, toponomastiky (V. Šmilauer, A. Profous)⁶ a opatrně též zhodnocení patrocinií a farní sítě obecně. Retrogresivní analýza indikačních skic stabilního katastru, popřípadě starších map umožňuje více či méně spolehlivý vhled do prostorového uspořádání vsí a pluzin. Českobrodský region se těší pozornosti vlastivědného bádání již od konce 19. století — navazují především na novější práce M. Dvořáka a V. J. Mrvíka.⁷

Vsazení regionálního vývoje do širších sídelně-historických souvislostí je ostatně jedním z cílů této studie, dále usilují o rámcovou analýzu nižší šlechty a posléze i pražského patriciátu jako regionálního hegemonu, a konečně jde o obecnější roli a fungování (arci)biskupského distriktu a pražského venkovského zázemí.

Nastiňme nejprve výchozí situaci — stav na počátku „Čech královských“. Podstatný vliv je třeba přiznat kouřimským kastelánům jako reprezentantům zeměpanské moci. Uvažujeme jakési původní *Königslandschaft*,⁸ k jehož privatizaci docházelo zřejmě kolem počátku 13. století. Nejstarší zprávy o jednotlivých lokalitách se váží k církevnímu zboží břevnovského, ostrovského a sázavského kláštera a vyšehradské kapituly. Rané církevní stavby, někdy tzv. vlastnické kostely, často opatřené tribunou, připomínají počátky soukromých majetků, popřípadě alespoň dědičné držby již ve 12. století. Známe dar přistoupimského dvora (v řadě podobných drobných a rozptýlených majetků) Asinem, synem Hozeovým, ostrovskému

4 KOL. AUT., *Atlas krajiny České republiky*, Praha 2009, s. 111–120; Aleš CHALUPA a kol. (ed.), *Tereziánský katastr český II. Rustikál (kraje K–Ž)*, Praha 1966, s. 42–85.

5 Ilustrativně Vrátkov s dvorem, který boleslavský děkan r. 1366 pronajal jistému Petrovi za 30 kop gr. ročně. To odpovídá zavedenému hospodářství: Josef EMLER (ed.), *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae (dále RBM) III (1311–1333)*, Praha 1890, č. 1239, s. 482–483.

6 Antonín PROFOUS, *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny*, I–III, Praha 1947–1953; Antonín PROFOUS — Jan SVOBODA, *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny, díl IV. S–Ž*, Praha 1957; V. ŠMILAUER, *Osídlení Čech*.

7 Jednotlivé práce jsou vzhledem k rozsahu studie citovány na příslušných místech.

8 D. KALHOUS, *Od Libice*, II. část, s. 61–62.

klášteru mezi lety 1140–1148.⁹ Ač Zbyhňevova donace únětickému kostelu se dvěma kanovníky (1132) dokazuje, že k udržení jeho provozu postačoval poměrně nevelký majetek, je nutné s jeho postupným hromaděním počítat. Přesto však je naše povědomí o tomto procesu až do poloviny 13. století značně torzovité.¹⁰ Ačkoli první zmínky o Biskupském Brodě pocházejí až ze závěru 13. století, je jisté, že příhodné polohy při brodu přes Šemberu bylo využito nejpozději před polovinou 12. století. Předpokládat lze jakési *locum forense*, nebo alespoň biskupský dvůr s kostelem sv. Gotharda.

Postupná koncentrace osídlení dala vzniknout sledované síti venkovského osídlení. Roli přirozeného centra hrál především Brod, ale nutné je rovněž uvažovat vývoj drobných scelenějších majetkových enkláv s centrem nižšího řádu (srov. dále skupinu vyšehradských vsí kolem dvora v Taticích). Ač jde o krajinu agrární, lesní porosty z ní nevymizely, jak mimo jiné dokládají některé knížecí dary. Chybějící *služebná jména* vsí nesvědčí nutně o absenci knížecích služebníků; vždyť ještě na přelomu 14./15. století se mluví o *servilibus regalibus*, kteří svá práva úspěšně bránili v Černíkách.¹¹

VE STŘEDOVĚKÉ PROMĚNĚ

Postupme ovšem do „dlouhého“ 13. století. Doprovodným jevem této výrazné společenské proměny je k historikově radosti pozvolný nárůst pramenného materiálu. Zásadním momentem je role právního systému, na jehož základě je dále možno operovat s ekonomickými a jinými vazbami. Lokace, respektive zde spíše relokace na německém právu a lánové rozměření, stanovená práva a povinnosti, městečko jako samostatná jednotka, právní a ekonomická emancipace církve a šlechty a konečně snaha o měnovou stabilitu umožnily onu níže popisovanou podobu regionu.¹²

Majetková roztržičnost znesnadňovala relokaci jednotlivých vsí, neboť purkrechtní převod na jistou dobu omezoval plynoucí příjem, což si mohl dovolit jen movitější majitel — zde víme především o (arci)biskupských lokacích, které ovšem probíhaly až do počátku husitských válek. Další drobné kolonizační podniky byly poměrně neúspěšné — všechny tři Lhoty zanikly v důsledku husitských válek a zdá se,

9 Gustav FRIEDRICH (ed.), *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (dále CDB) I (805–1197), Praha 1907, č. 154, s. 154–155; Josef ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí*, Praha 2007, s. 191–209.

10 Do poloviny 13. století vzniklo jistě 10 kostelů — z toho 4 klášterní založení, 1 biskupské a 3–4 zřejmě tzv. vlastnické. Více možných výkladů nabízí trojlovní bazilika v Tismicích. Debatu shrnuje Josef ŽEMLIČKA, *K pozemkové výbavě české nobility*, *Český časopis historický* 110, 2012, č. 2, s. 189–233.

11 Gustav FRIEDRICH (ed.), *Desky dvorské VII. První kniha půhonná z let 1383–1407*, Praha 1929, s. 137–139.

12 Jan KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2012, a Josef ŽEMLIČKA, *Království v pohybu*, Praha 2014, předně s. 116–130, 334–336 a 442–444.

že (podobně jako rovněž pozdní lokace patricijské rodiny Rokycanských — ves Hol) byly opuštěny spíše koordinovaně.¹³

Na závěr 13. století, kdy lze již poměrně spolehlivě rekonstruovat majetkové poměry, zde kromě Štolmíře neregistrujeme žádné královské majetky. Uvažovat lze snad o zbytcích privatizovaných dvorů v některých vsích a jistě o patronátním právu některých kostelů. Oproti tomu sousední Černý les komoře ještě náležel, kde pod panovnickou direktivou zřejmě proběhla kolonizace a k ní vázaná nápravnická soustava.¹⁴

Podstatnou část majetků zde tvoří zboží profánní, zejména v rukou drobných vladků. Pravidlo potvrzující výjimku jsou statky Hrabšiců Kojaty a Všeбора — čtyři blízké vsi známé z donací zderazským božehrobům (1227 a 1238). Šlo zřejmě o samostatně hospodařící jednotku, největší v kontextu středočeských rodových majetků. Zda ono typické *villa cum omnia, que ad se pertinent* zahrnovalo i jakési centrum — tvrz či dvůr —, není jisté.¹⁵ Signifikantní je naopak drobný nedíl či drobníci se držba vladků, držících později často méně než jedinou ves. Jejich sídla tvořila síť drobných hospodářských středisek, přestože není pochyb, že se majetkové rozdíly mezi mnohými z nich a nejbohatšími sedláky nestíraly. Jednotlivé příslušníky této vrstvy známe náhodně zmíněné ve svědečných řadách — zmiňme alespoň vladky z Plaňan, Kšela a později se větvcí majetnější z Klučova. Na královském dvoře sledujeme Domašlava písícího se podle hradu Škvorec, jež zřejmě založil.¹⁶

Nejrozsáhlejší výčet těchto vladků — „důvěryhodných svědků“ — ale poskytuje jinak strohá listina o objezdu (*circumitio*) vsí Bylany a Rataje nad Sázavou z května 1295. Se shodným predikátem někdy vystupuje více osob — bratři, respektive otec a syn. Obecnou otázkou však zůstává vztah predikátu a vlastnictví vsi, podle níž se vladka píše. Rozdělením na základě vzdálenosti od obou vsí sledujeme dvě skupiny — majitele blízkých vsí, kteří na onom aktu mohli mít osobní zájem, a zemany z lokalit poměrně vzdálených, jejichž vztah k biskupovi je nejasný. Jisté oboustranně

13 Lhota nad Úvalem — ves Olbramoviců s farním kostelem označovaným pravidelně *Lhota pauper*: Václav Vladivoj TOMEK (ed.), *Registra decimarum papalium*, Praha 1873 (dále RDP), s. 39. Lhota pod Lipskou sekularizována se skalickým klášterstvím: Josef KALOUSEK (ed.), *Archiv český* (dále AČ) XXI, Praha 1903, č. 508, s. 99. Lhota u Tismic se uvádí jako pustá až k roku 1512: NA Praha, Desky zemské větší, inv. č. 3, fol. K19. Michal BERÁNEK, *Vesnické osídlení v zázemí vrcholně a pozdně středověké Prahy*, diplomová práce, Ústav pro archeologii FF UK, Praha 2013, s. 46–56.

14 Franciscus Antonius TINGL (ed.), *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim* (dále LC) I/1 (1354–1362), Praha 1867, s. 12; — J. KLÁPŠTĚ, *Středověké osídlení*, s. 425.

15 Gustav FRIEDRICH (ed.), *CDB II (1198–1230)*, Praha 1912, č. 302–303, s. 300–302; Gustav FRIEDRICH — Zdeněk KRISTEN (edd.), *CDB III/1 (1231–1238)*, Praha 1942, č. 191, s. 239–242; Tomáš VELÍMSKÝ, *Hrabšici — páni z Rýzmburka*, Praha 2002, s. 119–122; Jaromír KINCL, *Dva testamenty šlechtice Kojaty*, *Acta Universitatis Carolinae Iuridica* 24, 1978, č. 3, s. 301–320.

16 *CDB II*, č. 231, s. 220, č. 278, s. 272 a č. 289, s. 290; Jiří ŠEBÁNEK — Sáša DUŠKOVÁ (edd.), *CDB V/I (1253–1266)*, Praha 1974, č. 477, s. 707–708; Josef EMLER (ed.), *RBM II (1253–1310)*, Praha 1882, č. 165, s. 65–66, č. 562, s. 216–217 a č. 1180, s. 507.

výhodné vztahy (biskup — vladyka, popřípadě nápravník) zde lze analogicky předpokládat. Za úvahu rovněž stojí symbolický význam svědečné řady, tedy jakési gesto upamatování se.¹⁷

Ke koncentraci a scelování jednotlivých biskupských statků docházelo zejména za neklidného episkopátu Tobiáše z Bechyně — ať už za účelem snazší (sebe)obranu, či v důsledku náhrad škod. Listina ze srpna 1295 poodhaluje okolnosti směny (zde Bylany) některých majetků mezi Václavem a Tobiášem; neméně podstatné jsou pak záležitosti správně-ekonomické — výběr dávek a robot v jednotlivých centrech, známé v dostatečné míře až pro závěr 14. století. Jedním z nich byl bezesporu i Brod s tvrzí, založenou snad Tobiášem po vyplenění zdejších statků roku 1287 a 1289. Postupně získávané vsi brodského distriktu tvořily mimořádně rozdrobený celek, přičemž z hlediska polohy vůči centru lze sledovat opět dvě skupiny. V blízkosti městečka jsou to čtyři vsi (Nová Ves, Liblice, Břežany a zmíněné Bylany); další majetky byly rozptýleny na Černokostelecku, Uhlířskojanovicku a západním Kolínsku, přičemž o způsobu a době jejich získání nic bližšího nevíme.¹⁸ Nová Ves zřejmě za Tobiáše již na německém právu vysazena byla, patrně i Bylany, Břežany a Liblice vysadil on nebo některý z jeho nástupců, rovněž tak Onomyšl na Janovicku. Novou Ves pak podruhé lokoval roku 1397 arcibiskup Olbram ze Škvorce, jehož rod vlastnil řadu vsí na západním kraji Českobrodsko. Purkrechtní převod jednotlivých vsí a arondizační snaha, jakkoli zde neúspěšná, je projevem Tobiášovy cílevědomé správně-ekonomické politiky v kontextu jeho episkopátu obecně.¹⁹

Vzhledem k poloze na rušné spojnici Prahy s východními Čechami a Moravou a rovněž pro blízkost rodových statků straníků Závíše z Falkenštejna nepřekvapí, že ani biskupské majetky tohoto distriktu se nevyhnuly plenění v čase domácí války. Jedinečné informace poskytuje Tobiášův formulář, jehož dva kusy explicitně jmenují vypálení městečka Brodu a vyplenění tří vsí v jeho blízkosti bratry z Altenburka roku 1287 a znovu Ondřejem z Říčan o dva roky později. Ondřej měl Tobiášovi uloupit ze

-
- 17 RBM II, č. 1687, s. 725 a č. 1692, s. 726. Analogie nabízí mimo jiné Rečicko a Příbramsko: Jan Bedřich NOVÁK (ed.), *Formulář Tobiáše z Bechyně (1279–1296)*, Praha 1903 (dále FTB), č. 28, s. 25–26, č. 33, s. 30–32. Mezi *testes* figurují i Mikuláš a Zdeslav z Tismic; jejich potomci drží i patronát tamní baziliky. Tato skutečnost dovoluje hypotézu o biskupském založení onoho kostela a zároveň bližším vztahu obou vladyků a biskupské moci. Úvahy tímto směrem a v souvislosti s možnou královskou fundací Štolmíře byly vysloveny v rámci kolokvia Centra pro studium středověku FF UK „Hlína a kamení“ v lednu 2020, podrobněji dále.
- 18 RBM II, č. 1692, s. 726–727; Zdeněk BOHÁČ, *Pozemková držba pražského arcibiskupství v době předhusitské*, *Historická geografie* 18, 1979, s. 165–203, zde s. 169, 173; Václav HRUBÝ, *Příspěvek ke kritice formulářové sbírky biskupa Tobiáše z Bechyně*, *Časopis Musea Království českého* 89, 1915, s. 289–297 a 385–395, zde s. 293, 389 a 392; Josef ŽEMLIČKA, *Do tří korun. Poslední rozmach Přemyslovců*, Praha 2017, s. 128–130.
- 19 RBM II, č. 1687, s. 725; FTB, č. 39, s. 36 a č. 268, s. 208; Eduard ŠEBESTA (ed.), *Nově nalezený zlomek formuláře biskupa Tobiáše z Bechyně*, *Historický archiv* 26, Praha 1905, č. 2, s. 24; Clemens BOROŮVÝ (ed.), *Libri erectionum archidiecesis Pragensis saeculo XIV. et XV.* (dále LE) *IV (1390–1397)*, Praha 1883, č. 639, s. 463; Jaroslav KADLEC, *Bischof Tobias und die Prager Diözese während seiner Regierungszeit (1278–1296)*, *Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg* 6, 1972, s. 119–172.

dvora v Liblicích velký počet koní a dobytka; tomu odpovídají i povinnosti zaznamenané v o století mladším urbáři. Jde především o roboty; majitelé každého lánu v samotných Liblicích a sousedních Bylanech byli povinni zajistit jednoho žence, vzdálenější poddaní pak dodávali ke dvoru naturálie — předně seno a obilí. Rovněž majitelé brodských krčem poskytovali sekáče k senoseči, z městského lánu pak tito rovněž sklízeli oves určený především pro liblické koně. Pokud jde o jiný dobytek, víme pouze o odváděném poplatku *pro agnellis*. Fragment biskupského urbáře z Tobiášovy doby porovnatelné údaje pro region nenabízí; kontinuita chovu koní a principu zajištění liblického dvora je ale zřejmá.²⁰

Vzestup biskupského distriktu je neoddělitelně spjat s rozvojem Brodu samotného. K jeho vysazení na německém právu došlo velmi pravděpodobně po vypálení roku 1287; tato zkušenost je zřejmě spjata i s palisádovým ohrazením, za Arnošta z Pardubic nahrazeném kamennou hradbou. Ideální povahu vysazení nastiňuje jeden z Tobiášových formulářů — rychtář, vykonavatel aktu, přijímá dědičně dva svobodné lány, lázně, masný a chlebný krám a mlýn. Za účelem pravidelného rozměření městiště zakoupil biskup mimo jiné dva purkrechtní lány v sousední Nové Vsi a nechal přeložit koryto říčky Šembery. Snad kompenzací za škody učiněné Ondřejem z Říčan mělo být přiměření dalších 20 lánů a fixní stanovení poplatků z lánů a krčem, dále také povinnost zřídit minimálně 12 masných krámů s povinností dodávek loje na pražský biskupův dvůr.²¹

Neobvykle vyznívá slib měšťanů, že, bude-li si to biskup přát, přesunou městečko na jiné, vhodnější místo. Přestože vyvstává otázka, zda vůbec tento závazek vešel v platnost, je možné jej vnímat jako určitou opožděnou reakci na dění v blízké Štolmíři, tedy jedné z posledních výsep královských majetků v užším regionu. Hypotéza o královské Štolmíři jako nezdařené fundaci městečka je spíše určitou teoretickou hříčkou, spekulací. Vychází předně z mladšího regestu deperditní listiny Václava II., jenž měl roku 1283 připsat jakémusi Brunovi „in Markte Sittemir 24 Huben Ackern“, poplatných dvěma hřivnami a dvěma vepřovými kýty ročně a dále odvodem desátků k místnímu kostelu sv. Havla. Velkorysý půdorys návsi (snad plánovaného rynku) odpovídá jiným královským fundacím, svými rozměry ale odpovídá také brodskému náměstí před pozdějšími úpravami a půdorysu některých návsi mimo jiné na Novostrašecku, Rakovnicku a Čáslavsku. Za neúspěchem tohoto podniku by pak dle mého soudu stála spíše než nepříznivé přírodní podmínky roztráštěná soukromá držba v okolí, jež by bez významnějších zásahů nedovolovala jeho zajištění, a dále strategicky nepřilíší výhodná poloha mimo síť hlavních komunikací; zatímco

20 FTB, č. 30, s. 27–28 a č. 193, s. 153; Josef EMLER (ed.), *Decem registra censuum bohemia compilata aetate bellum husiticum praecedente*, Praha 1881 (dále DRC), s. 1–3, 104–106; Rostislav NOVÝ, *Nejstarší český urbář z let 1283–1284*, Československý časopis historický 8, 1960, č. 2, s. 210–227.

21 FTB, č. 30, s. 27–28; č. 39, s. 36; č. 268, s. 208; Jan FROLÍK, *Archeologický výzkum Českého Brodu v letech 1994–1995*, Archeologické rozhledy 48, 1996, č. 4, s. 737–747; Josef ŽEMLIČKA, *K organizaci venkovského zázemí středověkých měst*, Český časopis historický 111, 2013, č. 4, s. 681–727; — FTB, č. 156, s. 124–125; Karel BERÁNEK — Miloš DVOŘÁK, *Nejstarší privilegia města Českého Brodu*, Středočeský sborník historický 25, 1999, s. 3–47, zde s. 25–26.

Brod se nacházel na jejich křižovatce, a navíc při brodu. O jistém širším povědomí o Štolmíři svědčí umístění legendárního střetu mezi knížetem Václavem a jeho kouřimským protivníkem právě k žitomířskému dvoru.²²

Má-li být přehled majetkových struktur kompletní, nelze opomenout ani ostatní církevní majetky; jejich stabilita byla značná. Především pražské instituce upevňovaly, respektive méně často si nově budovaly svou pozici v regionu. Z významnějších jde především o majetky vysehradské kapituly, jejichž základ je vázán již k jejím počátkům. Probošt Jan, levoboček krále Přemysla II., dokoupil roku 1292 zbytek vsi Vrbčany i s kostelem a připojil je ke dvoru v Taticích, kde nejpozději roku 1317 stála tvrz — správní mikrocentrum kapitulního majetku, tj. Taticů, Vrbčan a Milčic, získaných náhradou za ztracené vsi u Zbraslavi, a vzdálenějších Semic. Zřejmě v průběhu první poloviny 14. století získali vysehradští kanovníci ke své výživě několik far v západní části regionu (Rostoklaty, Štolmíř).²³ Drobné majetky zde ještě získali křižovníci od paty mostu, a sice několik statků z odkazu kouřimského měšťana Adlotha, a dále jsou spíše náhodou zmíněny Hořany, ves sadeckých kanovníků. Obdobně marginální vliv je patrný ze strany samotného královského města Kouřimi. Břevnovské (Bříství, Vykáň), sázavské (Skramníky), johanitské (Týnice) a zderazské vsi již byly zmíněny výše. Olomoucký biskup oblénil roku 1249 za věrné služby Havla z Lemberka vsi Chotouň; biskupům patřila až do roku 1400, držitelé (tj. leníci) se střídali. Biskup Hynek III. z Dubé zde „volens suam et mensae suae conditionem facere“ roku 1330 emfyteuticky vysadil 24 lánů; z toho jeden svobodný nápravníku-rychtáři Řehákovu spolu s nižší soudní pravomocí a povinností zajistit fungování vsi v rámci biskupského hospodářského systému — tedy za obdobných podmínek jako jeho pražští kolegové.²⁴

O povaze osídlení a majetkových poměrů jednotlivých vesnic mnohé napoví indikační skici stabilního katastru, zobrazující charakter předindustriální venkovské krajiny. Jak ale ukazuje případ Štolmíře, mohou být dvousečnou zbraní. Pro rovinnatý region je typický návesní charakter jednotlivých sídel, nejčastěji nepravidelný; čtyřhranný tvar některých vsí (jistě Bylany, Štolmíř, snad Černíky, Lstibor) zřejmě odkazuje na lokační aktivitu. Nepravidelná, nejčastěji bloková plužina napovídá rozdrobení vsi mezi více majitelů (zde výrazně Přistoupim, Klučov). Podobně se ale

22 FTB, č. 156, s. 124–125. Poprvé Miloš DVORÁK, *Žitomíř*, Archivní prameny Kolínska 4, 1994, s. 27; Dalibor HAVEL (ed.), *Katalog listin a listů k VII. dílu českého diplomatáře I (květen 1283 – květen 1297)*, Brno 2011, č. 20, s. 21; T. KLÍR, *Osídlení*, s. 313; Jiří DAŇHELKA — Karel HÁDEK — Bohuslav HAVRÁNEK — Naděžda KVÍTKOVÁ (edd.), *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*, Praha 1988, kap. 28.

23 D. HAVEL (ed.), *Katalog listin*, č. 352, s. 138; č. 672, s. 264; č. 765, s. 300 a č. 817, s. 817; RBM II, č. 1588, s. 683 a č. 2808, s. 1230; Ferdinand TADRA (ed.), *Acta Judiciaria consistorii Pragensis (dále AJ) III (1392–1393, 1396–1398)*, Praha 1896, s. 125; TÝŽ (ed.), *AJ II (1380–1387)*, Praha 1893, s. 325–327; TÝŽ (ed.), *AJ IV (1401–1404)*, Praha 1898, s. 208–209 a 304–305.

24 RBM II, č. 1768, s. 761; Josef EMLER (ed.), *Vypravování o zlých létech po smrti krále Přemysla Otakara II.*, Fontes rerum Bohemicarum (dále FRB) II, Praha 1874, s. 335–368, zde s. 362. — Jiří ŠEBÁNEK — Sáša DUŠKOVÁ (edd.), *CDB IV/1 (1241–1253)*, Praha 1962, č. 161, s. 264–265; RBM III, č. 1705, s. 667; Petr VOREL, *Česká léna olomouckého biskupství ve 12.–16. století*, Východočeský sborník historický 1, 1991, s. 49–106.

může do uspořádání plužiny promítnout také raně novověké přiměřování obecních polností k jednotlivým vrchnostenským dvorům — typickým příkladem je lichtenštejnské dominium.²⁵

Rovněž síť farních kostelů se do počátku druhé třetiny 14. století kvantitativně stabilizuje téměř do dnešní podoby; pro příslušnost jednotlivých vsí k farám chybí přímé doklady. Lze předpokládat, že vsi bez kostela náležející patronovi svatyně v nejbližším okolí k ní byly také přifařeny (tak vztah Lipanských z Lipan ke kostelu ve Viticích).²⁶

Pro severní, úrodnější část regionu se počítá s průměrnou výbavou kolem 15 lánů, směrem k labsko-sázavskému rozvodí se zřejmě výměra snižovala. J. Klápště pro Černokostecko předpokládá do desítky usedlostí. Kromě zemědělské půdy ke vším přináležely mlýny, krčmy a lesy. Jen ojediněle známe vztah venkovanů k vrchnosti; mimo jiné čtyři služebníky v Černíkách královna darovala své kapli, Kojata Hrabšic odkázal svému klientu jakousi ves.²⁷

ČESKOBRODSKO LUCEMBURSKÉHO VĚKU

Závěrečná fáze středověké kolonizace a proměny regionu patří do první poloviny 14. století. Do té doby spadají také nejmladší první písemné zmínky o několika především menších vsích v jižní polovině regionu, přestože většina z nich jistě vznikla mnohem dříve. Ty svědčí o stabilitě držby — ve většině případů vladycké.²⁸ Hospodářský tlak a snaha o intenzifikaci zemědělství umožnily pozemkovým vlastníkům, kteří si mohli dovolit krátkodobý výpadek části příjmů, purkrechtní rozměření plužiny. Kvalita půdy umožňovala zpeněžení části výnosu, a tedy odvody peněžních dávek, popřípadě relucii robotních povinností. Venkovské zázemí tak zásobovalo jednak přímo pražská města, jednak je podstatná centralita místního trhu v Brodu. Přivýdělek zemědělcům nabízela drobná řemeslná výroba a jiná specializovaná činnost — zde mimo jiné dovoz lomového kamene pro výstavbu karlovské Prahy. Jak dokládají účty, kámen byl dovážen především mimo letní měsíce, kdy se sedláci museli

25 Z. BOHÁČ, *Katastry*, s. 27–28, 32–33; J. ŽEMLIČKA, *Království*, s. 296–299; Karel KUČA, *Půdorysné typy sídel*, in: kol. aut., *Atlas krajiny*, s. 82–83. Císařské otisky indikačních skic jsou dostupné online na archivnimapy.cuzk.cz [náhled 2. 4. 2021]. K proměně extravilánu Jaroslav ČECHURA, *Marie Terezie Savojská, rozená z Liechtensteina, a její poddaní*, in: Petra Oulíková (ed.), *Marie Terezie vévodkyně Savojská a české země*, *Historia et historia artium XXXIV*, Praha 2019, s. 39–105.

26 David TROJAN, *Kouřimský děkanát. Jeho struktura a topografie v předhusitské době*, *Sborník archivních prací* 71, 2021 (v tisku). Rozložení patronátních práv zhruba odpovídá majetkové struktuře — z 22 kostelů 10 drželi církevní patroni, 8 místní vladykové a 4 pražští měšťané. Vyjma Rostoklat byl patron také vlastníkem vsi. Podle výše desátku patřil region k značně nadprůměrným.

27 DRC, s. 104–106; J. KLÁPŠTĚ, *Středověké osídlení*, s. 447; J. ŽEMLIČKA, *Království*, s. 209–212; — *RBM II*, č. 1624, s. 697; *CDB II*, č. 303, s. 301.

28 Typicky Vrátkov — viz pozn. 5.

soustředit na zemědělskou činnost. Stavební ruch rovněž podporoval spotřebu základních potravin z onoho širokého *contada*.²⁹

Typický farní obvod zde sestával z jediného kostela s farou a hmotným zajištěním, k němuž náleželo několik málo vsí a samot, o jejich přiřazení lze spíše jen uvažovat. V. Vaněk ukazuje, že výše desátku především ve starém sídelním území nekoreluje se stářím kostela, jeho významem ani významem fundátora a svědčí tedy pouze o motuosti jednotlivých far. Nadprůměrná výše výběru činila fary značně lukrativními — mimo jiné se stávaly hmotným zajištěním vyšehradských kanovníků. Ojediněným je případ fundace kaple sv. Kateřiny při kostele sv. Ondřeje ve Viticích roku 1388, vzácný příklad shody šlechtických sousedů — Mikuláše Vrbíka z Tismic a Mikuláše z Lipan. Kaplanství bylo nadáno jedním svobodným lánem ve Viticích a dalším lánem a čtyřmi kopami grošů platu v sousedním Močedníku. Jeho povinností bylo především odsloužení pěti mší týdně a dále mší ve významné svátky. Vitický kaplan Mořic se roku 1400 stal zároveň vikářem zastupujícím na faře nesídlícího univerzitního mistra — faráře Jenka. Fakt, že se výběr desátku po založení kaple nezvýšil, svědčí snad o obecné snaze duchovenstva zamlčet určitou část příjmů. Těmuž nasvědčuje i téměř neměnná výše plateb z jednotlivých far, ačkoli víme o zmnožování a rozšiřování jejich zajištění.³⁰

Přestože dlouholetý avignonský pobyt Jana z Dražic jistě ke stabilitě biskupství *in spiritualibus*, tím spíše *in temporalibus* nepřispěl, nelze spolu s Františkem Pražským považovat biskupské statky za zcela rozchvácené, vzhledem k tomu, že z výnosu statků museli administrátoři financovat jak chod biskupství, tak i Janův avignonský pobyt. Tato správa však sotva byla výhodná a dlouhodobě únosná. Po Janově návratu (1326) vzhledem k pozdější horečné aktivitě došlo k jejich rychlé konsolidaci. Ve světle předznamenávaného považují region za poměrně stabilní, čemuž nasvědčuje i absence jakýchkoli zpráv o plenění či pokusů o náhradu škod a rovněž jen v náznamech patrné působení Jindřicha z Lipé, toho času biskupova správce.³¹

O vzestup městečka i přínáležejícího distriktu se zasloužil Arnošt z Pardubic, pokládán často, ale mylně, za rodáka z Hostyně u Úval. Kolem roku 1360 byl Brod opatřen kamennou hradbou, přičemž biskupská tvrz zůstala součástí opevnění, znovuoobnoveného po husitských válkách. Základy rybníčního hospodářství na Šembeře byly zřejmě položeny již v době Arnoštově, kdy zatopenou půdu nahradily k městu přiměřené pozemky vypálených Chouranic.³²

29 Marek SUCHÝ (ed.), *Solutio hebdomadaria pro structura Templi Pragensis. Stavba svatovítské katedrály v letech 1372–1378*, I., Praha 2003, s. 15–20 a 77–88; Rostislav NOVÝ, *Hospodářský region Prahy na přelomu 14. a 15. století*, Československý časopis historický 19, 1971, č. 3, s. 397–418, zde s. 397–399; Jaroslav MEZNÍK, *Venkovské statky pražských měšťanů v době předhusitské a husitské*, Rozpravy ČSAV, Řada společenských věd 75, seš. 2, Praha 1965, s. 55–61.

30 Vojtěch VANĚK, *Rejstříky papežských desátků a možnosti jejich využití*, Český časopis historický 100, 2000, č. 3, s. 497–521. Vitice: C. BOROVIČ (ed.), *LE III (1385–1390)*, Praha 1879, č. 453, s. 308–309; *AJ III*, č. 125, s. 263; *RDP*, s. 49.

31 Jana ZACHOVÁ (ed.), *Chronicon Francisci Pragensis*, FRB Series Nova I, Praha 1997, s. 78–83; Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Biskup Jan IV. z Dražic*, Praha 1991, s. 58–64, 139–144.

32 TÁŽ, *Arnošt z Pardubic*, Praha 2008, s. 12–14; Josef TRUHLÁŘ (ed.), *Viléma, děkana kapituly vyšehradské Život Arnošta, arcibiskupa pražského*, FRB I, Praha 1873, s. 385–400, zde 394;

Tak jako výstavba hradeb prostor symbolicky i reálně oddělila od navazujících tří předměstí, tak také gotická přestavba svatogothardského chrámu, a především fundace špitálu s kaplí sv. Máří Magdalény znamenaly duchovní dovršení přeměny tržní osady na biskupské městečko. Špitál založila roku 1359 ve svém domě neznámá zbožná měšťanka a následně jej převzal arcibiskup, přičemž po roce 1370 byla jeho hospodářská správa převedena zpět na město. Vždyť měšťané zajistili většinu příjmů z platů, určených původně pro 12 chudých; méně obvyklá je donace sázavského opata. Vedle špitálu je ve 14. století doložena škola. Hospodářský vzestup města v poslední třetině století odráží i schopnost měšťanů zajišťovat vedle povinných poplatků také zbožné fundace — čtyři oltáře s místem oltářníka. Nemělo by být opomenuto hlediště středověké ekonomie věčného života. O vzrůstajícím sebevědomí svědčí i přesun samosprávy z rychty na nově vybudovanou radnici (před rokem 1402).³³

Účet arcibiskupského pokladníka z let 1382–1383 nabízí hlubší vhled do hospodářského vztahu mezi městem a arcibiskupskou vrchností. Nejpodstatnější položku tvoří poplatky z dědin, městišť a pokut, následují poplatky z celkem 76 městských a předměstských krčm, jež se téměř vyrovnají kterékoli předchozí položce. Jejich vysoký počet odpovídá významu města vzdáleného den cesty od centra království. Zatímco předhusitská produkce piva sloužila spíše místní spotřebě, v 16. století byly brodští právováreční měšťané zdaleka největšími dodavateli pro širší region a již ve čtyřicátých letech 15. století postupně ovládli městskou radu. Ostatní poplatky a odvody loje z masných krámů činily spíše nepatrnou položku. Odhady počtu obyvatel jsou značně nepřesné: k roku 1437 známe 134 domů a 20 předměstských dvorů — lze tedy předpokládat necelou tisícovku obyvatel včetně chudiny. Tři brodská předměstí soustředila kromě zemědělství také řemesla hlukem, zápachem či jinak ohrožující město samé, na ně navazovaly komplexy zahrad, luk a polností, mlýny, obecní louže a městská cihelna.³⁴

C. BOROVIČ (ed.), *LE VI (1397–1405)*, Praha 1927, č. 24, s. 51–52; K. BERÁNEK — M. DVOŘÁK, *Nejstarší privilegia*, s. 19–20 a 38–39; Josef EMLER (ed.), *Reliquiae tabularum terrae Regni Bohemiae anno MDXLI igne consumptarum* (dále RTT) I, Praha 1870, č. 21, s. 10.

33 Ferdinand TADRA (ed.), *Cancellaria Arnesti. Formelbuch des ersten Prager Erzbischofs Arnest von Pardubitz*, Archiv für österreichische Geschichte LXI, Wien 1880, s. 267–597, zde s. 512, č. 8; C. BOROVIČ (ed.), *LE I (1358–1376)*, Praha 1873, č. 159, s. 77; Jaromír ČELAKOVSKÝ — Gustav FRIEDRICH (edd.), *Codex iuris municipalis regni Bohemiae* (dále CIM) II. *Privilegia královských měst venkovských v Království českém z let 1225–1419*, Praha 1895, č. 440, s. 632–634; Karel STLOUKAL (ed.), *Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia IV*, Praha 1949, č. 1185, s. 676; *LE I*, č. 24, s. 15 a č. 150, s. 288. Ke stavbám přehledně sedmidílná topografie města M. Dvořáka a kol. vycházející v Archivních pramenech Kolínska. K oltářům Antonín PODLAHA, *Posvátná místa Království českého. Vikariáty českokobrodský, černokostelecký, mnichovický a prosecký*, Praha 1907, s. 4–5. K samosprávě Miloš DVOŘÁK, *Městská správa v Českém Brodě a její písemnosti do roku 1621*, Sborník archivních prací 32, 1982, č. 1, s. 170–220.

34 Václav CHALOUPECKÝ (ed.), *Účet pokladníka pražského arcibiskupství z let 1382–1383*, Praha 1912, s. 19–20; Miloš DVOŘÁK, *Českokobrodské pivovarnictví v předbělohorské době*, Český Brod 1996; TÝŽ, *Odbytové problémy městské ekonomiky: Český Brod a kutnohorská oblast*, *Hospodářské dějiny* 4, 1979, s. 205–248; — J. ČELAKOVSKÝ — G. FRIEDRICH (edd.), *CIM III*.

Vedle měšťanů spravujících se městským právem (s odvolací stolicí staroměstskou), předměstských podsedků a řemeslníků obývali část města mezi kostelem a Liblickým předměstím lidé tzv. postranního práva farářského, spadající pod zvláštní jurisdikci a poplatní přímo faráři jako díl kostelního obročí. Rovněž pro ně platily povinnosti vůči městské obci, týkající se zejména údržby společných prostor. Kdy a zda vůbec byl předhusitský Brod povýšen na město, nelze s jistotou rozhodnout. Roku 1406 mu arcibiskup Zbyněk Zajíc neurčitě potvrdil starší práva. Více jistoty nenabízí ani analýza označení města v soudobých pramenech — od *oppidum forense* až po *civitas*.³⁵

Městská tvrz byla sídlem purkrabího spravujícího značně roztržštěný okrsek arcibiskupských statků. Majetková kontinuita je zde patrná z předchozího období, ve 14. století získal arcibiskup drobnější statky na okraji Černého lesa, jež zřejmě sdílel pouze krátkodobě³⁶ s pány z Chrástu, anebo, v některých případech snad pravděpodobněji, zde držel pouze dvory, respektive platy.

V čele propracované správní struktury stál purkrabí, jenž se staral o výběr dávek a poplatků, dále spravoval tvrz a blízký dvůr, kde byla soustředěna zemědělská produkce a naturální dávky z jednotlivých vsí. Purkrabí spolu s rychtáři zajišťoval výkon soudních pravomocí a robot a podléhali mu správci, respektive nájemci jednotlivých dvorů. Torzovitě známe další služebníky — předně nápravníky k obraně statků. Neopomínejme zde také fungování zřejmě chovného dvora v Liblicích.³⁷

Vztah jednotlivých vladyckých rodů a distriktu lze sledovat v rovině vzájemných majetkových vztahů a v rovině osobních vazeb, tedy především jejich působení v arcibiskupových službách — jako purkrabí či nájemci dvorů. V první polovině 14. století došlo k jistému rozčlenění původně poměrně kompaktní vladycké vrstvy — prosazuje se několik movitějších rodin, které jsou schopny konkurovat do prostoru od padesátých let vstupujícím pražským patricijům. Druhou, postupně chudnoucí a v některých případech zanikající skupinu tvoří držitelé drobných zboží — většinou jediné vesnice, někdy jen jejich částí. V případě nejbohatších je patrná snaha po stabilizaci držby a rozmnožení majetku — zejména přikupováním dvorů a platů v širokém okolí. Zde zmiňme vladyky z Plaňan, Lstiboře, Mrzek a později také z Květnice.

Privilegia královských měst venkovských v Království českém z let 1420 až 1526, Praha 1948, č. 108, s. 182–183; Miloš DVOŘÁK, *Český Brod*, Archivní prameny Kolínska, 1994, s. 19–26, zde s. 22; Karel BERÁNEK — Miloš DVOŘÁK (edd.) *Rentovní rejstřík města Českého Brodu z r. 1449*, Archivní prameny Kolínska, 1997, s. 9–93; František HOFFMANN, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Praha 2009, s. 192–198.

35 LE VI, č. 24, s. 51–52; DRC, s. 105; M. DVOŘÁK, *Městská správa*, s. 173. — Vladimír VAVŘÍNEK (ed.), *Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. II (Fontes archivi capituli ecclesiae Wissegradensis)*, Praha 1968, č. 156, s. 33.

36 Doloženy ve V. CHALOUPECKÝ (ed.), *Účet pokladníka*, s. 19–22; v DRC, s. 104–107, již nefiguruje. Otázkou je, zda je arcibiskup ztratil, směnil, popř. prodal, respektive zda pouze byly opomenuty.

37 Z. BOHÁČ, *Pozemková držba*, s. 180–182; Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Biskupské a arcibiskupské centrum ve středověké Praze*, Pražský sborník historický 27, 1994, s. 15–23; LE III, s. 316; DRC, s. 104–107; František PALACKÝ (ed.), *AČ II. Registra zápisův královských i obecných r. 1454 sepsaných*, Praha 1842, č. 296, s. 180; AJ III, č. 285, s. 394–395. K Liblici pozn. 20.

Roztříštěný majetek na Škvorecku a Úvalsku byl od šedesátých let, zřejmě z důvodu hospodářské nestability, častým prostředkem směny — nejprve se zde usadili pražští patricijové, které vystřídali drobní zemané z širšího regionu (Petr z Myšlína, Bohuslav Hornátecký, Pavel z Jenštejna, ale také Jan z Klučova na Škvorci). Další vladkyové pak drželi celou řadu svobodných statků — dvorů, vsí a jejich částí, a to především v úrodnější severní části regionu.³⁸

Drobné izolované državy se v méně stabilní době větším pozemkovým vlastníkům spíše nevyplatily — byly pronajímány, respektive přímo odprodávány místním vladkům, popřípadě měšťanům. To je zejména případ zástavy a následně prodeje olomoucké vsi Chotouně (roku 1383, respektive 1400); pronajaty byly mimo jiné Plus-tovously s tvrzí a mlýnem zderazských křižovníků. O obnovu zpusťovených statků se skrze pronájem Štěpánovi z Tetína úspěšně pokusili v případě svého tateckého zboží již ve dvacátých a třicátých letech 14. století vyšehradští kanovníci.³⁹

Onu výše zmíněnou skupinu movitějších rodin reprezentují především příbuzné rody Hájků z Chrástu, Vrbíků z Tismic, Lipanských z Lipan a rozrod vladků z Klučova — předně Klučovští ze Lstiboře a Klučovští ze Škvorce. Ty byly schopny vytvořit poměrně kompaktní panství o několika vesnicích, často spojených i s minimálně jedním podacím právem. Některé přední členy známe i v regionálních funkcích. Tak mohl Pešek z Klučova čerpat v padesátých až sedmdesátých letech 14. století i ze své stabilní pozice oprávně, stejně jako Bohuněk Hájek z Chrástu je k roku 1364 brodským purkrabím a Mikuláš z Lipan častým rozhodcem a svědkem ve sporných otázkách místní šlechty.⁴⁰ Klučovští vladkyové svůj vliv odvozovali jednak zřejmě z nepřiliš jasněho sepětí s ještě biskupským distriktem. Zmiňovaný Pešek pak k rodovým statkům od zchudlých zemanů přikoupil blízké Poříčany, Přišimasy a vzdálenější Nehvizdy, Jirny a Mukařov. Jeho potomci s rozdílným úspěchem přikupovali další rozptýlené statky. Vladkyové z Chrástu obdrželi řadu drobných, dnes mnohdy zaniklých vsí na severním okraji Černého lesa jako manské zboží roku 1360 a zřejmě se jejich předkové rovněž podíleli na jeho kolonizaci. Vzhledem k poloze rodových držav pak uplatňovali svůj vliv především v prostředí tohoto lesa, kde se dostávali do sporu především s roku 1357 nově fundovaným cisterciáckým klášterem ve Skalici.⁴¹

38 František DVORSKÝ — Josef EMLER (edd.), *Reliquiae tabularum terrae citationum vetustissimae*, Praha 1868, č. 247, s. 49; August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého XV*, Praha 1927, s. 20–21; LC I/1, s. 58; F. A. TINGL (ed.), *LC I/2 (1363–1369)*, Praha 1874, s. 36; F. TADRA (ed.), *AJI (1373–1379)*, Praha 1893, č. 99, s. 165; J. EMLER (ed.), *RTT II*, Praha 1872, s. 63; *RBM II*, č. 1687, s. 725; *LE VII*, s. 30. Kontext Miloslav POLÍVKA, *Mikuláš z Husí a nižší šlechta v počátcích husitské revoluce*, Rozpravy ČSAV. Řada společenskovední 92, č. 1, Praha 1982. — *RTT II*, s. 95 a 146; *LE VII*, s. 17; Gustav FRIEDRICH (ed.), *AČ XXXV. Druhá kniha Provolacích desk dvorských (1395–1410)*, Praha 1935, č. 80, s. 128; TÝŽ (ed.), *AČ XXXVII/3. Čtvrtá kniha Provolacích desk dvorských (1453–1480)*, Praha 1944, s. 802–803.

39 P. VOREL, *Česká léna*, pozn. 20; *RBM III*, č. 650, s. 273 a č. 1239, s. 482; Josef TEIGE (ed.), *AČ XXVIII. Zprávy o statcích venkovských z archivu města Prahy (L–Z)*, Praha 1912, s. 279.

40 Gustav FRIEDRICH (ed.), *AČ XXXI. První kniha Provolacích desk dvorských (1380–1394)*, Praha 1921, s. 79, 331; *RTT II*, s. 146; *AČ XXXV*, s. 125; A. SEDLÁČEK, *Hrady XV*, s. 26–29.

41 Bedřich MENDL — Milena LINHARTOVÁ (edd.), *RBM VII/1*, Praha 1954, č. 32, s. 29–30; Adam Friedrich GLAFEY (ed.), *Anecdotorum S. R. J. Historiam ac Ius publicum illustrantium*

Tismickým Vrbíkům kromě vsi samotné patřily blízké Mrzky a své zájmy měli i v sousedních Viticích, kde spolu s Mikulášem z Lipan fundovali kapli při kostele. Mikuláš Vrbík byl spolu s Janem z Klučova věrným straníkem krále Václava proti panské jednotě, stejně jako Čeněk z Lipan, který ale z rodových statků nic nedržel, byl purkrabím na Lichnici a královním maršálkem. Jeho současníkem (snad bratrem nebo bratrancem) byl i onen Mikuláš, jehož syn Mikeš, majitel Lipan a dvorů ve Viticích a Močedníku, si najal také skalickou ves Lipskou. Jeho prokrálovská pozice a dostatek hotovosti mu jako jednomu z mála místních vladyků rovněž vynesly zápis na sekularizovaný majetek roku 1436 — ves a dvůr Přistouipim. Jak z nástinu vyplývá, i v rámci těchto movitějších rodů se majetek drobil a jednotlivé větve ho časem opouštěly. Postupná pauperizace lokálních vladyckých rodin naopak umožnila od závěru 15. století opětovné scelování v rukou Smiřických a po pobělohorských konfiskacích Lichtenštejnů.⁴²

Některé drobné odumřelé statky Václav IV. uděloval svým straníkům „ad omagium wyssegradensis“. Zde už šlo spíše o budování na králi závislé šlechtické skupiny, jež mu měla být oporou v neklidných letech na přelomu století. Takto nabyl Václav z Klučova roku 1414 dvory s příslušenstvím v Ratencích a Chotouni. Ojedinelý je i zisk jihočeských Dvorců Janem z Poříčan.⁴³

Staroměstští měšťané obdrželi roku 1366 privilegium zakupovat venkovské majetky a zanášet je do desk zemských. To ale neznamená, že by je nedrželi dříve. V případě pražského patriciátu vnímejme tyto snahy ve smyslu zajištění jejich pozic bez ohledu na vývoj poměrů ve městě, především v kontextu několikanásobných změn městských rad v padesátých letech.⁴⁴

Již roku 1300 je připomínán pražský měšťan a zároveň úvalský rychtář František se společníky, rovněž měšťany, a jejich dlužní závazek jiné skupině měšťanů pojištěný zástavou čtyř vsí — mezi nimi právě Úval. Rozsáhlejší měšťanské državy jsou zachytitelné na západním okraji, na pomyslné hranici pražského *contada* ve čtyřicátých letech; předpokládat lze ve většině případů jejich o něco hlubší kontinuitu. Dědici Meinlina Rokycanského si roku 1346 rozdělili značný majetek čítající sedm vsí a několik drobnějších držeb. Většina jich v následujících dvou dekádách přešla do rukou jiných patriciů: Rokycanští se hospodářsky etablovali předně na Starém Městě, na Ookořsku a Kralupsku.⁴⁵

Co do stability a kontinuity byly nejspěšnější obě rodové větve Olbramoviců. František Albertův ze starší větve držel vsi Sibřinu, Květnici a farní Lhotu (n. Úvalem),

collectio (Registrum Caroli), Dresden — Leipzig 1734, s. 6; A. SEDLÁČEK, *Hrady XV*, s. 24 a 27; J. KLÁPŠTĚ, *Středověké osídlení*, s. 462–467.

42 AČ XXXI, s. 331; AČ XXXV, s. 366–367; A. SEDLÁČEK, *Hrady XV*, s. 22–24.

43 Obecně Petr ČORNEJ, 30. 7. 1419: *První pražská defenestrace*, Praha 2010, s. 42–44. — Gustav FRIEDRICH (ed.), AČ XXXVI. *Třetí kniha provolací desk dvorských z let 1411–1448*, Praha 1941, č. 6, s. 674–675; AČ XXXV, č. 53, s. 285 a č. 78, s. 489.

44 Jaroslav MEZNÍK, *Převrat ve Starém Městě pražském roku 1350*, Pražský sborník historický 1, 1964, s. 7–20; TÝŽ, *Venkovské statky*, s. 10–63.

45 Johann LOSERTH (ed.), *Das St. Pauler Formular. Briefe und Urkunden aus der Zeit König Wenzels II.*, Praha 1896, č. 19, s. 37; Josef EMLER (ed.), *RBM IV*, Praha 1892, č. 1679, s. 667–668 a č. 1393, s. 564; R. NOVÝ, *Hospodářský region*, s. 398.

přes jeho bezdětného syna tyto přešly mladší větvi soustředící rozsáhlejší majetkový celek kolem Škvorce a Úval. V řadách patriciátu nepříliš obvyklá arondační snaha je patrná právě v šedesátých až osmdesátých letech při konstrukci této domény, čítající desítku vsí. Nárůstu rodového majetku odpovídá postupná feudalizace, tedy usazování se na venkovských statcích a přesun mezi vladyckou šlechtu, probíhající v generaci pražského arcibiskupa Olbrama. Rozdělením rodového majetku do dvou větví zakládají jeho bratři vladycké rody z Květnice a ze Škvorce, v jejichž vlastnictví zůstala podstatná část majetku hluboko do 15. století.⁴⁶

Další bohaté měšťanské rody v regionu tak úspěšné nebyly — zakoupily zde většinou jen několik málo vsí a ani ty příliš stabilně nedržely. Připomeňme Martina Rotleva, který získal před roku 1400 kolodějský hrad s příslušnými vesnicemi; méně úspěšnější byli Planerové, Jan z Cách a další. Oproti pražským patricijům cílili kouřimští měšťané jen do bezprostředního okolí města a své tužby uspokojovali držbou celé řady dvorů v okolí města.⁴⁷

Především západní část regionu, kde byly měšťanské majetky koncentrovány, vstupovala do hospodářského kontaktu s Prahou nejen skrze centrum v Brodu, ale rovněž skrze jednotlivé měšťanské dvory, zásobující pražské domácnosti a trh. Toto tzv. pražské *contado* o poloměru 20 až 25 km od středu města sloužilo pro zásobování jeho trhů základními potravinami a zásobení měšťanských domácností. Obdobný, mnohem užší prstenec je patrný i kolem Českého Brodu, jehož trh byl zásobován zejména z produkce okolních vsí a města samotného. Skrze arcibiskupský dvůr byly pak uspokojovány potřeby arcibiskupa. Podobnou, avšak podřadnější roli hrály i klášterní a kapitulní statky — výrazněji to lze předpokládat pro kapitulní tatecké zboží a pro zderazské statky. Ostatní držba byla příliš drobná na to, aby významnějším způsobem zásobovala naturáliemi vzdálenou vrchnost. V ojedinělých případech slyšíme také o prodeji přebytků z farářských hospodářství.⁴⁸

Založení cisterciáckého kláštera Ad Gratiam beatae Virginis ve Skalici roku 1357 předním královým diplomatem Dětrichem z Portic představuje nejvýraznější zásah do majetkových vztahů v regionu. Zdá se, že lokalitu doporučil opat mateřského kláštera v Sedlci, neboť klášter zde měl vlastní majetek, jež byl ochoten odstoupit, a dále proboštství v Kouřimi. I přesto byla možnost vytvoření nové majetkové enklávy značně komplikovaná. Fundace v době největšího rozkvětu disponovala desítkou vsí a čtyřmi dvory — poblíž Kouřimi a v Černém lese, kde se opat dostával do sporu s dravými vladyky z Chrástu. Zajímavé je sledovat vztahy kláštera a blízké královské Kou-

⁴⁶ AČ XXVIII, s. 208; Václav Vladivoj TOMEK, *Dějepis města Prahy II*, Praha 1871, s. 420 a 452–453; Ferdinand TADRA (ed.), *Listy kláštera Zbraslavského*, Praha 1904, č. 169, s. 126 a č. 172, s. 131; F. A. TINGL (ed.), *LC VI (1399–1410)*, Praha 1883, s. 98; C. BOROVIČ (ed.), *LE II (1375–1388)*, Praha 1878, s. 220; Josef TEIGE (ed.), *Základy starého místopisu pražského I (Staré Město)*, Praha 1910, s. 286, č. 34 a 41; A. SEDLÁČEK, *Hrady XV*, s. 225.

⁴⁷ Přehledně, ač s nutností drobných korektur podává J. MEZNIČEK, *Venkovské statky*, s. 55–61; Jan KYPTA — Jaroslav ŠULC, *Kachle ze dvora Votělež u Kouřimi*, *Památky středních Čech* 20, 2006, č. 2, s. 3–29.

⁴⁸ R. NOVÝ, *Hospodářský region*, s. 397–416; F. A. TINGL (ed.), *LC V (1393–1399)*, Praha 1866, s. 271; C. BOROVIČ (ed.), *LE V (1398–1407)*, Praha 1889, s. 630.

řimi. Zatímco v rovině hospodářských vztahů situace nasvědčuje spíše kooperaci, *in spiritualibus* jsou patrné četné spory farního kléru s šedými mnichy o církevní úkony a narušování farních práv ve městě. Privilegiem Karla IV. byl klášter osvobozen od veškerých břemen, daní a mýt a zároveň mu kromě jiného bylo povoleno zřizování pekáren a krčem i v dosahu kouřimského mílového práva a dále tatáž práva, jimiž vůči nálezcům kovů disponuje mateřský Sedlec. Vliv kláštera se de facto uzavřel dobytím husity roku 1421.⁴⁹

Pomyslným závěrem dlouhého lucemburského století na Českobrodsku byl ale až přelom let 1436/1437. Husitské bouře sice ukázaly hustě osídleným a dobře prostupným krajům svou nepříznivou tvář, navíc nezapomínejme na boje v okolí lipanského návrší, avšak proměna majetkových struktur byla definitivně stvrzena až skrze sérii Zikmundových sekularizačních a zástavních listin. Prvá vlna (1420–1421) se regionu výrazněji nedotkla; v průběhu let 1436 a 1437 byly světským držitelům zastaveny všechny dříve církevní statky, snad vyjma farních majetků, o nichž prameny vypovídají velmi nedostatečně. Prostřednictvím těchto zástav se nejvýrazněji obohatily královské městské obce kouřimská (skalické klášterství) a nově také českobrodská (zejména arcibiskupské zboží), které získaly řadu vesnic, dvorů a poddaných v blízkém okolí, jež mohly bezprostředně spojit s vlastním zázemím. Zbývající statky získali především šlechtičtí „regionální cizinci“ — značného vlivu a majetků se domohl mimo jiné Jindřich ze Stráže, Jan Sádlo ze Smilkova, Olfart z Radyně a Jiří z Poděbrad a Kunštátu. Celkový úbytek obyvatel přispěl rovněž k opouštění méně výhodných poloh a dosidlování oblastí úrodnějších — typicky zánik některých vsí v Černém lese a Vidrholci (Klánovickém lese). Poměrně podrobně je popsána situace vsi Hol uváděné již roku 1437 jako „villa deserta“.⁵⁰

Český Brod se pro svou polohu a narůstající význam stával mnohem častěji místem jednání a konání sněmů (v letech 1413, 1415), ale rovněž terčem útoků jednotlivých stran husitského konfliktu. Nejstarší brodská městská kniha jasně dokazuje především pro období před rokem 1436 úpadek a rozvrat městského hospodářství způsobený zadlužením měšťanů i rady vůči místním zemanům, sobě vzájemně, a i městskému špitálu. Snaha o stabilizaci vrcholila v oproti předchozím letům již klidném roce 1437, klid s povděkem kvitoval i písař brodské městské knihy. Rekonstrukce města a jeho hospodářství trvaly ještě minimálně další dekádu.⁵¹

Sérii tří listin z počátku roku 1437 završil Zikmund onen naznačovaný přerod biskupského *loca forense* přes arcibiskupské *oppidum* v královské *civitas*. Městu byla potvrzena veškerá práva, podstatným je předně mílové proti sladovným a pivovárům. Pro (snad fiktivní) žádost měšťanů trpících „opuštěním od zákonitého pana vladaře a ochránce“ král v únoru 1437 Brod přijal a trvale uvedl „mezi královská města

49 Kateřina CHARVÁTOVÁ, *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142–1420. II*, Praha 2014, s. 294–322.

50 Stanislav BARTA, *Zástavní listiny Zikmunda Lucemburského na církevní statky (1420–1437)*, Brno 2016; Michal BERÁNEK, *Zaniklá vesnice Žák. K problematice raně novověkých sídelních forem*, bakalářská práce, Ústav pro archeologii FF UK, Praha 2010.

51 Václav SCHUZL, *Historické zprávy o nejstarší knize m[ěsta] Brodu Českého z l. 1421–1496*, Věstník Královské české společnosti nauk 6, 1899, s. 1–45.

náležející právem ke stolu, vlastnictví a k české královské komoře“. Měšťany podřídil zvykové stolici staroměstské a neopomněl stanovit roční odvod komoře. Povýšení připomíná i podoba městského znaku.⁵²

Částečnou transformaci vlastnických struktur se završila středověká fáze osídlení Českobrodsko. Postupně se začaly prosazovat a následně převažovat znaky a charakter odpovídající již spíše analogiím novověkým. Na jedné straně jde o scelování držby Slavaty a posléze Smiřických okolo centra v Kostelci, na straně druhé pak o nobilitaci původně svobodných rychtářů a méně sedláků (za všechny Trojanové z Bylan a Rossfeldu či Bartákové z Přistoupimi), o vymizení roztržité církve držby či postavení svobodných dvorů. Rovněž mentalita druhé poloviny 15. století je, jak naznačuje například pohodlná pozdně gotická tvrz v Tuchorazi, bližší spíše již éře zámecké než uplynulšímu středověku.⁵³

* * *

Region středověkého Českobrodsko lze označit za prostor stýkání a potýkání zájmů jednotlivých společenských a mocenských skupin. Centrální roli hraje vyvíjející se městečko Český Brod a z něj spravovaný (arci)biskupský distrikt sestávající z necelých dvou desítek vesnic různé velikosti a významu a několika samostatných dvorů. Nejvýraznějším, ale nejednotným vlastníkem je lokální drobná šlechta, s jejímiž příslušníky se setkáváme od počátku 13. století, výrazněji pak od jeho druhé poloviny. O století později pak svůj vliv zejména v západní části začaly prosazovat přední měšťanské rody (Olbramovici a Rokycanští). Některé větve se v regionu trvale usadily, někdy se i feudalizovaly a podržely své pozice. Roztržité majetky podržely až do pohusitské sekularizace některé kláštery a kapituly, zásadnější vliv lze sledovat v případech plně se nerozvinuvšího kláštera ve Skalici a tateckého správního mikroregionu vyšehradské kapituly, která držela ještě několik dalších statků v regionu. Okrajový vliv pak náležel kouřimským měšťanům v bezprostředním okolí královského města, královští manové a nápravníci do regionu zasahovali z Černokostelecka (vladykové z Chrástu). Od počátku 15. století, a především po roce 1437 své mocenské a hospodářské ambice postupně ukojili i brodští měšťané, zejména na úkor dříve církevních majetků.

Široká skupina biskupských *testes* z roku 1295 a dalších vladyků, kteří se míhají prameny 13. století, se ve století následném diferencují do dvou, stále ale značně rozmanitých skupin. Do té první řadím několik rodů, které byly schopny své pozice nejen udržet, ale na úkor těch méně úspěšnějších také rozšířit. Druhou skupinu tvoří řada oněch méně majetných vladyků, jejichž postupná a částečná pauperizace umožnila vstup pražského patriciátu do regionálních vztahů. Je signifikantní, že se žádnému panskému rodu nepodařilo do roztržitých, ale poměrně stabilních struktur proniknout. Geografické rozložení majetkové struktury těmito trendům rovněž od-

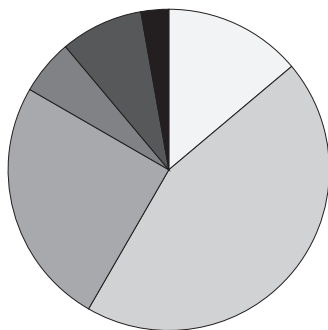
52 *CIM III*, č. 96, s. 149–152, č. 113, s. 193–194 a č. 397, s. 678–680; Miloš DVORÁK, *Českobrodská privilegia císaře Zikmunda z r. 1437*, Archivní prameny Kolínska, 1996, s. 3–10.

53 A. SEDLÁČEK, *Hrady XV*, s. 26; Vladimír Jakub MRVÍK, *Nižší šlechta na Černokostelecku v období raného novověku*, diplomová práce, Ústav českých dějin FF UK, Praha 2009, s. 23–104, 232–257, 287–290.

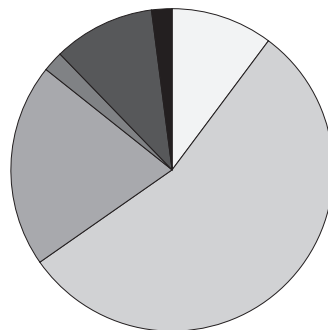

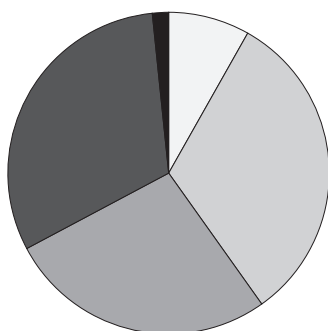
Majetková struktura k roku 1295

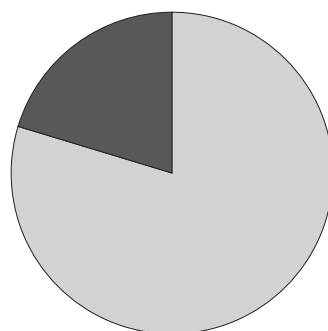
Majetková struktura k roku 1350

Majetková struktura k roku 1400

Majetková struktura k roku 1437

□ biskupské statky	□ (lokální) šlechta	■ klášterní a kapitulní zboží
■ královská držba	■ měšťané	■ olomoucký biskup

GRAFY: Proměna majetkové struktury regionu. Vybrané mezníky odpovídají popsaným změnám; zvyšující se počet lokalit odpovídá prvním zmínkám o jednotlivých lokalitách — přibývající počet lokalit nezakresluje sledování zmiňovaných trendů, nicméně pro přehlednost uvedme, že počet biskupských vsí se po celou dobu nezměnil, a tudíž může být určitým poměrným ukazatelem.

povídá — vladycké statky předně na jižním okraji regionu a na Klučovsku, zázemím pražských měšťanů byla naopak část západní.

Náznaově lze dovozovat postup vnitřní kolonizace regionu, který se nachází v oblasti tzv. starého sídelního území. Proměna „dlouhého“ 13. století se pak v regionu promítla zejména ve stabilitě a podobě jednotlivých sídelních struktur, v zavádění německého práva při rozměřování lánů jednotlivých vesnic, což probíhalo pouze v některých případech, a to v průběhu závěru 13. a celého 14. století. Vzhledem k tomu, že knížecí (královské) osady nebylo nutné právně zajišťovat, se tyto lokality objevují v pološeru písemných pramenů v souladu s obecným trendem pouze v souvislosti s jejich prodejem či darováním, respektive v souvislosti s užíváním predikátů. Na základě archeologických, stavebně-historických, méně písemných a dalších pramenů lze důvodně považovat základní sídelní strukturu úrodného Českobrodsko za

ustavenou před přelomem 12. a 13. století, přestože v některých případech (zejména v otázce tzv. vojtěšských kostelů) jde o sice vyvrácené, avšak hojně tradované mýlky. Postup osídlování v závěru 13. a ve 14. století směřoval spíše do sousedních lesnatých oblastí Černokostecka a mikroregionu lesa Vidrholec.

O hospodářských poměrech a významu jednotlivých celků do poloviny 14. století se lze spíše jen domnívat — výjimkou jsou o něco jasnější vztahy v rámci brodského distriktu, objasněné ale jen díky konfrontaci Falkenštejnových straníků a odpůrců. Naopak pozdější význam patricijských držav a jejich hospodářská vazba na centrum království, arcibiskupského okrsku a řídkěji i drobnějších držav klášterních (zejména pochopitelně Skalice) a zemanských zřejmý je. Husitské bouře a jejich dopad pak vnímám jako završení středověkého vývoje Českého Brodu a jeho emancipace, na druhou stranu pro profánní držbu neznamenal příliš zásadní předěl.⁵⁴

RÉSUMÉ:

The presented reconstruction of settlement-historical and property structures illustratively depicts selected processes of the development of medieval society using a probe method. This primarily involves indicating the stabilisation of the old settlement area and the formation of its fragmented property relations, which were typical for the region. The study is divided into two parts — the first part focuses on the phenomenon of medieval transformation and manifestations in the region, i.e. mainly German law and stabilisation of the settlement, which can be found in the sources. The considerable continuity of church estates and groupings thereof (particularly the Brod district) was not significantly interrupted even in the 14th century. The only exception is the rather intricately incorporated Cistercian foundation in Skalice. By comparison, secular goods were much more susceptible to the influence of social processes found primarily among the lower nobility, where we see not only the emergence of several wealthier families, but also the pauperisation of a significant number of land-owning families. However, the other side of the same coin comprises the acquisitions of patrician families in the area around Prague (the Prague *contado* of R. Nový) and the gradual feudalisation of the more successful ones.

The favourable state of the sources for the end of the 14th century enables a more in-depth reconstruction of the functioning of a relatively independent unit of the archdiocesan administration, i.e. the Brod district, as well as the reconstruction of the complex network of mutual ties, contacts and disputes of individual players on the chessboard of this medieval region.

Mgr. David Trojan je absolventem magisterského studia na Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a v současné době studentem doktorského studia Církevních a obecných dějin na Katolické teologické fakultě téže univerzity. Zaměřuje se především na otázky předhusitských církevních a hospodářských dějin a na dějiny osídlení (david.3an@gmail.com).

54 Poměr zaniklých vesnic a lokalit vůči ostatním se zdá být poměrně příznivý. Do konce 15. století zanikly jistě jen čtyři lokality (Lhota u Tismic, Lhota nad Úvalem, Hol a Lipská) a zřejmě další nelokalizovatelné, o kterých je pouze minimum zpráv a šlo patrně o lokality málo významné a drobné (Bražnice, Řitva, Bimany). František ROUBÍK, *Soupis a mapa zaniklých osad v Čechách*, Praha 1959, s. 22–23, 27–28.